

МІСТОБУДУВАННЯ

УДК 725.8.

М.В.Сіверс

МІСТОБУДІВНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ САКРАЛЬНИХ ПЛОЩ ЗА ІСТОРИЧНИМ РОЗВИТКОМ

Площі, що мали релігійне значення, зароджувалися навіть раніше міст. Потреба загального сходу в містах формувалася просторово, архітектурно у вигляді площі, агори, форуму і т.п. Більш відкритий, світський характер простору центр та площа зокрема одержали в містобудуванні елліністичного періоду. Тоді і зародилася знаменита агора - особлива форма просторової організації суспільної форми міста. За нашим сьогоднішнім уявленням,- це квадратна чи сильно витягнута пішохідна площа, оточена колонадою і галереями суспільного призначення, пов'язаними з храмом, булевтерієм і торговим приміщеннями. А інакше кажучи - прототип майбутньої сакральної площі. У містобудуванні Древньої Греції добре враховувалися місцеві природні умови і підкреслювалося значення агори й акрополя, як місць зосередження політичного і релігійного життя, як композиційних центрів міст. Пізніше форма претерпіла значні зміни: зникла первісна замкнутість у зв'язку з розвитком міської інфраструктури. Планування усе більш зв'язувалося з головними вулицями, орієнтація підкорялася єдиній композиційній вісі.

Розумний раціональний початок у структурі грецьких агор, їх ансамблевість і людський масштаб і сьогодні викликають підвищений інтерес до цієї форми.

Грецькі представлення перейшли в римську культуру і придбали свій самостійний характер. Узявши від греків композицію агор, римляни розвили й удосконалили її, створивши свій тип головного суспільного простору - форум. Містобудівна структура римських форумів - це оволодіння простором із заданою програмою сприйняття. Мальовничість пластики і гармонії з осьовими, строго регульованими рішеннями передбачили появу складних барочних площ. До того ж була ще епоха Середньовіччя, що залишила свій внесок у процесі еволюції соборних площ. Готична архітектура зародилася у Франції в XII ст. Життєдіяльність у Середні століття здобуває чітку ієрархованість. Кожен

займається своєю справою. Але всі помисли про головне - про храм. Усі вони одержимі неземним, містичним прагненням досягти храму небесного. Храм - це протилежність світла пільмі, простору порожнечі, порядку хаосу, зазначеного повсякденному. Виникає потреба в новому типі храму - просторовому, ефемерно високому, де людина почувала б себе піщинкою. Готичний собор виявляє дурість боротьби із силою ваги і розвінчує природно-наукову чесноту перемоги над природою. Майстер завжди змушений шукати зроблену схему, форму, конструкцію простору, у якому живе Бог. Те саме стосується того простору, що з'являється та оживає навколо храму. Собори стають місцем не тільки богослужіння, але і зборів городян.

Характерно, що в середньовічній площі домінує не простір, як у Древній Греції чи Древньому Римі, а споруда, собор чи ратуша. Більшість середньовічних міст Європи спочатку були позбавлені всякого благоустрою. Обмеженість території, захищеної міськими зміцненнями, приводила до високої щільності забудови міста багатопверховими житловими і суспільними будинками. Готика також не визнає симетрії в тій мірі, що властива попереднім стилям. Складання дрібних одиниць, на противагу цілісності Ренесансу. Для готики характерні форми стрімкого злету вгору. Розвиток по горизонталі заперечується, тому готичний будинок, собор, не вимагає великої площі. Навколо площі, як фіксованого центра, групуються найбільш значні будинки. Скупченість безлічі будинків, а внаслідок цього й асиметричність обрису площі і замкнутість її сторін, неправильності і злами, який відкривають прилягаючі вулиці в дуже вузькій перспективі, додають готичній площі замкнутий характер. Середньовічні центри захоплюють скульптурністю будинків, вигадливою графікою гостроверхих дахів, що летять у небо шпилями соборів, мальовничими вузькими вуличками, що ведуть до чи замка ратуші. У цей час регулярні ділянки, що залишилися від римської епохи, усе більш відступали перед радіальними вулицями, спрямованими до ратушної, соборної і торгової площ.

У російських містах велике містобудівне значення мали кремлі ("дитинці"). На відміну від західноєвропейських замків - укріплених помешкань феодалів, російські кремлі, набагато більші, були адміністративно-політичними і релігійними центрами міст, де, крім хором феодалів і вищого духовництва, розміщалися головні собори, накази, склади зброї і продовольства. Будівництво кремлів, а також монастирських комплексів, що грали важливу роль у структурі давньоруських міст, одержало в Росії особливо широкий розмах у XV-XII ст., у період становлення централізованої держави. Кремлі, маючи велике оборонне значення, крім того, визначили планувальну основу центрів багатьох російських міст.

В епоху Відродження чітко виступає і формулюється в наукових трактатах принцип ансамблевого рішення площі як художнього цілого. Ведуче місце тут займали торгові і сакральні площі, де часто розміщалися державні заснування. Рівні міські площі красиво оформлялися, широко використовувалися скульптура та фонтани. Традиція підкреслення, виявлення центра як головного місця - площі в місті - в епоху Ренесансу особливо яскраво виражена в архітектурному плануванні Венеції. Усім нам добре відома площа Сан-Марко - шедевр світового значення.

Тільки епохи бароко і класицизму активно включили в ансамблі площ вулиці, їхні системи, розширивши і саму зону композиційного впливу центральних ансамблів. Тема площі також одержала в епоху бароко подальший розвиток. Конфігурації площ мали діапазон від строго прямокутних до складних, овальних і трапецієподібних.

Зосередження політичної влади і великих матеріальних ресурсів у руках абсолютних монархів у ряді країн Європи в XVII-XVIII вв., а також перетворення папського Рима в столицю абсолютистської держави і центр європейської феодально-католицької культури дозволили розгорнути великі по масштабах містобудівні роботи, створити великі архітектурні ансамблі, покликані уособлювати силу і велич влади королів і католицької церкви. У містобудуванні одержують поширення парадні прийоми планування і забудови. Шляхи формування площі Нового часу і закономірності її еволюції в руслі Ренесансу і бароко досліджені дуже ретельно. Наступна фаза її розвитку зв'язана зі стилем класицизму. Географічні рамки поширення цього стилю розширилися через зростання міжнародних зв'язків, що визначило спільність композиційних рішень у різних країнах Європи й Америки. Через розходження в темпах історичного розвитку хронологічні границі дослідження для великих географічних регіонів трохи відрізняються: у містобудуванні Європи класицизм у цілому зайняв біля двох сторіч - із середини XVII до середини XI ст., у Росії і Америці одне - із середини XVIII до середини XI ст.. Серед численних дослідників містобудування XVII - першої половини XI в. немає єдиної точки зору на співвіднесення містобудівних явищ і художніх стилів. Одні зв'язують містобудування цього часу з барочною концепцією архітектурного простору, поширюючи її і на XI ст.; інші вважають, що в основі містобудування Нового часу лежать класична традиція і раціоналістичні тенденції у світогляді і творчості європейських зодчих попереднього періоду, що підготували формування класицизму як стилю, що, виходячи зі своєї концепції, розвив архітектурні і художні прийоми бароко, трансформував їх відповідно до власних художніх представлень і вимог епохи.

На завершальній стадії Нового часу значення площі в місті усе більш зростає. Темп економічного розвитку, що прискорився; територіальне розростання міст; збільшення товарних і пасажирських перевезень, потреба в суспільних просторах, - усе це змінило відношення до міського простору, викликало необхідність подолання колишньої роз'єднаності частин міста, об'єднання й активізації міського простору. Відповідно змінилося і відношення до площі: вона вже не могла залишатися ні "острівним" утворенням у тканині забудови, "парадним залом" міста, як у період Ренесансу, ні простором, цілком орієнтованим на монументальний будинок, як у бароко. Площа стала активним вузлом міської структури, що організує і направляє наскрізний рух, зв'язаним вулицями з іншими площами в єдину, ясно організовану систему міського простору. Звідси розкриття, проникність площі класицизму як головна її особливість.

Концепція класицизму ґрунтувалася на цій ролі площі. На думку найбільшого теоретика архітектури середини XVIII в. М.А.Лож'є, - "Природне місце площі - на перетині багатьох вулиць. Площа усуває зіткнення потоків руху, що зустрічаються, з різних вулиць". І далі: "...щоб бути красивою, міська площа повинна утворювати центр, з якого можна легко потрапити в різні квартали міста і назад, куди можна швидко добратися з різних кварталів. Тому необхідно, щоб на площу вливалось кілька вулиць на зразок того, як доріжки парку стікаються до круглої галявини". Останнє порівняння показує, що в пору розквіту "цивільного" міста ренесансна схема ідеального міста-міцності, видимо, уже не усвідомлювалася як споконвічна.

Новий час обумовило не тільки збільшення числа міських площ, але і їх більш чітку функціональну диференціацію. Головна площа традиційно залишалася місцем державних і релігійних актів, свят і процесій, проведення театральних видовищ і корид (Піренеї), святкової торгівлі, а іноді й аутодафе. Але до здавна існуючих типів площ - скаральним, адміністративним, торговим і різним їхнім сполученням на реконструйованих ділянках міста чи поза його історичним ядром додалися нові - плац-парадні, театральні, різного роду меморіальні, площі-сквери, транспортні розв'язки, в'їзні, а пізніше і привокзальні.

Найбільші містобудівні роботи, що залишили особливий слід в історії формування міських центрів, почалися пізніше, у XVIII-XIX століттях у Франції. Склалися нові прийоми побудови міських ансамблів площ, засновані на ідеї краси великих архітектурно організованих просторів, у яких органічно сполучаються міська забудова й елементи природи. На відміну від замкнених площ XVII ст., площа здобуває "відкритий" характер, одержує просторове сполучення з вулицею. В Америці і ряді інших неєвропейських країн більшість

міст забудовувалося на основі одноманітної прямокутної сітки вулиць, що утворить дрібні близькі по розмірах квартали. Ідеї італійського Ренесансу знайшли у Франції благодатний ґрунт, що особливо яскраво проявилось при реконструкції Парижа. Успадкувавши прийоми Ренесансу і бароко, французькі архітектори створили новий тип міста із широкими площами і могутніми міськими площами та центрами. У їхню структуру активно ввійшла зелень парків і бульварів з водяними партерами і фонтанами. Виникали цілі системи площ і еспланад. Функціональна розмаїтість площ XVIII ст. поставила проблему пошуків відповідних їм форм, що відрізнялися б від звичних, що вже малися в структурі міста попереднього часу. Напрямок цих пошуків і їхніх результатів визначив естетичний ідеал епохи. Відштовхування від примхливої складності й ірраціональності бароко мало як наслідок тяжіння до раціональності, правильності і симетрії як вираженню порядку і краси цілого. В архітектурі це виражалось в перевазі геометричних фігур - квадрата, кола і їхніх похідних.

Природно, що розмаїтість форм міських просторів розглядалась у другій половині XVII-XVIII ст. як розмаїття геометричне. Про це свідчить, зокрема, величезне враження, що зробили на зодчих кінця XVII ст. проекти реконструкції Лондона (1662), а пізніше план реконструкції Парижа (1765). Їх тривалий професійний вплив визначався сполученням різних систем планування - прямокутної і радіальної - і розміщенням площ різних геометричних обрисів, круглих і багатокутних, на перетинанні магістралей. До практичного втілення геометричних форм площ уже з початку XVII ст. приступила, що не прийняла бароко, раціоналістична Франція.

Згадавши вже створені до середини XVIII в. у Парижі квадратну Королівську площу, прямокутну зі зрізаними кутами Вандомську, і майже круглу площу Перемог, застосовують і ряд інших геометричних форм. У місті скошувати кути перехресть було потрібно для розширення огляду вулиць з їхнім транспортним потоком і для створення розв'язок; фасади, що утворюють "стіни" цих площадок, рекомендувалося оформляти однорідно заради їхньої художньої цілісності. Цей прийом бароко був розвинутий і широко використаний класицизмом.

На великих площах для аналогічного ефекту ідеологи французького класицизму пропонували влаштовувати криті портики, убудовані чи прибудовані до стін будинків, подібно тому, як це робилося в античності. У той же час були заперечення проти переносу в сучасність форм античного містобудування: "Указівка на античні площі доводить лише можливість з'єднати користь з пишнотою, але зовсім не призиває їх імітувати. Бажати портики на кожній площі було б смішно, ще смішніше було б бажати

тріумфальні арки при кожному вході на площу". У реальності, однак, проголошений теоретиками принцип "гармонії різноманітного" при оббудовуванні багатьох площ здійснювався рідко під напором життєвих обставин; частіше площі обрамлялися однаковими блоками будинків, що виділяли чи монумент головний будинок, особливо в Росії, де тотальна перепланування міст вироблялося, головним чином, руками військових інженерів і землемірів. Прямокутні, полігональні, круглі й овальні площі, з одного боку, повинні були зберігати відому замкнутість, щоб їхні геометричні обриси чітко читалися, з іншого боку - була потрібна їхня максимальна проникність вулицями. Оскільки середина площі тепер проглядалася з багатьох сторін, підвищилася і роль монумента, чи будинку малої форми в її центрі, що розкривали художній зміст ансамблю і служили орієнтирами системі як самої площі, так і взаємозалежних міських перспектив.

Поряд з існуючими колись, запропоновані Лож'є форми площ у XVIII - першій половині XIX ст. були використані в багатьох країнах. У Росії в 1760-1790-і рр. вони пропонувалися в ряді проектів генеральних планів міст. Якщо дивитися раніш, то великий розмах одержало російське містобудування після реформ Петра I. Російські містобудівники відрізнялися різноманіттям прийомів регулярного планування міст, просторовим взаємозв'язком і художньою єдністю архітектурних ансамблів площ, у яких звичайно стара забудова гармонійно сполучалася з новою. Новий розвиток систем просторів, побудови архітектурних ансамблів, величезні масштаби перепланування і забудови російських міст мають мало аналогій у попередній історії світового містобудування.

У 20-і роки 20-го сторіччя, в перші післяреволюційні, роки Росія взяла курс на збереження пам'ятників історії й архітектури. А вже у 30-і - знесення Храму Христа Спасителя, щоб звільнити місце для гігантського Палацу Рад і підходів до нього багатотисячних мас. "Ансамблевий" підхід до реконструкції центрів, бенкет монументальності грандіозних масштабів - данина сталінській епосі 30-х років. У пошуках виразної форми архітектори часто повертались до класики. Як колись російському містобудуванню, природним виходом бачиться звертання до перевірених класичних зразків композицій античності й епохи Відродження.

У післявоєнний період архітектура – бажання правлячого кола затвердити в архітектурі торжество перемігшої держави будь-якими засобами.

Наші часи – епоха еkleктики.

Література

1. Градостроительное искусство Нового времени и градостроительная мысль Италии, Австрии, Германии / [Бондаренко И.А., Кожар Н.В., Саваренская Т.Ф., Швидковский Д.О.]. – М.: КомКнига, 2006. – 112с.
2. Гуляницкий Н.Ф. Архитектура гражданских и промышленных зданий. История архитектуры: в 5 т. – Москва: Стройиздат, 1984-.- т. 1:История архитектуры - 334с.
3. Гинзбург М.Я. Стиль и эпоха: проблемы современной архитектуры / Гинзбург М.Я. – М.: Госиздат, 1924. – 238 с.
4. Махровская А.В. Реконструкция старых исторических районов крупных городов. На примере Ленинграда / Махровская А.В. – 2-е изд. – М.: Стройиздат, 1986 -116с.
5. Фомін І.О. Культурологія містобудування /вибрані публікації 1997-2002рр./.-,„Досвід та перспективи розвитку міст України”. – Вип. 3.- Київ, 2002.
6. Шуази О. История архитектуры: в 2 т. / Огюст Шуази . – Москва : Изд-во Всесоюзн. Академии архитектуры, 1935. – т.1. - 275 с.
7. Brinckmann A.E. Platz und Monument. Untersuchungen zur Geschichte und Aesthetik der Stadtbaukunst in neuerer Zeit / Brinckmann A.E. – Berlin: Wasmuth, 1912. VIII, - 175 pp. with 49 descr. ill.
8. Wolf Paul. Städtebau. Das Formproblem der Stadt in Vergangenheit und Zukunft / Wolf Paul – Leipzig: Klinkhardt & Biermann, 1919. XV, - 224 pp. 1and 94 ill.
9. Zucker P. Entwicklung des Stadtbildes. Die Stadt als Form / Zucker Paul – Berlin: Drei Masken Verlag, 1929. - 88 pp. text and 101 ill.

Анотація

Стаття включає аналіз формування простору соборних площ в історичному екскурсі розвитку архітектури та містобудування зокрема. Акцент робиться на особливостях трансформації простору сакральних площ у містобудуванні.

Аннотация

Статья включает анализ формирования пространства соборных площадей в историческом экскурсе развития архитектуры и градостроительства в частности. Акцент делается на особенностях трансформации пространства сакральных площадей в градостроительстве.